

громадської та політичної активності як дієвого запобіжника делегітимації влади.

Література

1. Яковлев Д. В. *Alea jacta est: вибір як елемент соціальної взаємодії* / Яковлев Д. В. // «Пріоритетні напрямки розвитку суспільних наук у 21 столітті»: матеріали міжнародної наукової конференції (м. Херсон, 27-28 лютого 2015 року). – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2015. – С. 155-159.

2. Яковлев Д.В. Світанок Демократії: Два Вибори і Три Конверти Останнього Генсека / Яковлев Д.В. // Науковий журнал «Молодий вчений». – № 8 (23) частина 2. – 2015. – с. 157 – 163.

Баштанник О.В.

кандидат політичних наук,

старший викладач кафедри політології

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ПСИХОЛОГІЧНІ КОНЦЕПЦІЇ В ТЕОРІЇ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ: DOUBLE BIND ЯК ПІДҐРУНТЯ ПОЛІТИЧНОГО ПОРЯДКУ

В якості вихідної гіпотези дослідження візьмемо за основу твердження про те, що наявність передумов для недемократичних трансформацій у політичній системі призводить до посилення тенденцій стосовно розмежування норм неформального (інституалізованого) порядку та функціонування офіційних (інституціоналізованих) структур. В такому випадку є вірогідність виникнення конфлікту між інституалізованими правилами та інституціоналізованими нормами, що має у своїй основі розбіжність в оцінці дієвості легальних норм і здатен призводити до виникнення інституційної невизначеності. Це ситуація, за Д. Є. Москвіним, коли актори політичної комунікації не знаходять компромісу щодо політичних поведінкових правил, а останні постійно змінюються. Тоді починають діяти неформальні правила, що нав'язуються сильнішим актором або свідомо прийняті для подолання невизначеності [4, с. 42]. Таким чином, легально інституціоналізовані норми взаємодії

виявляються реально слабо або майже не ефективними, а використання неформальних правил поведінки ускладнюється потенційною можливістю понести покарання у разі викриття такого факту. Складаються обставини, за яких особа вимушена роботи вибір між тим, щоб змиритися з пропонованим їй владною системою станом речей, або ж самостійно намагатися розв'язати певну проблему будь-якими засобами. Може здатися, що подібні ситуації виникають стихійно, внаслідок несприятливого збігу обставин, втім ми припускаємо що вони можуть мати більшою мірою штучне походження – є продуктом опосередкованого чи цілеспрямованого конструювання.

На нашу думку, глибинний аналіз цих процесів слід здійснювати через залучення до політологічних досліджень психологічного підходу, оскільки це дає дозволяє прояснити формування у акторів політичного процесу орієнтацій щодо наявного політичного порядку. Обставини інституційної невизначеності та похідні від неї умови політичного порядку загалом можуть бути охарактеризовані в термінах психології як *double bind* – усталення ситуації, в якій особа, що б вона не робила, «не може перемогти» – для неї транслюється одночасно два значущих різнорівневих повідомлення (одне з яких відкидає інше) а можливість уточнення під заборону. Відомий психотерапевт Г. Бейтсон та його колеги намагалися обґрунтувати гіпотезу про те, що у особи, яка потрапила в таку *double bind*, можуть навіть розвиватися симптоми шизофренії [2, с. 3]. Зауважимо, що ми використовуємо розробки цієї теорії у першу чергу для розгляду соціального контексту відносно ролі політичного середовища на формування особистісних механізмів індивідуального буття у суспільстві. Тривалий час під впливом релігійних доктрин було прийнято вважати, що людина здатна піднятися над своїми природними інстинктами до такої міри, щоб розглядати її сутність як виключно соціальної істоти. Втім, як зауважували П. Бергер та Т. Лукман, людська тваринність трансформується у процесі соціалізації, але не скасовується останнім [3, с. 291]. А отже, внутрішня боротьба між інстинктивними мотивами та нормами соціальної взаємодії може бути не на користь останніх, надто коли ситуація загострюється так, що мова починає йти вже про фізичне виживання. Особливо складно це для осіб, котрі розглядають моральний порядок як квазіматематичну систему (за Ф. Р. Анкерсмітом), що дедуктивно виведена із першопринципів, які не підлягають обговоренню – у можливості компромісу вони вбачають зраду істини [1, с. 37-38]. Все це здатне призвести до значних соціально-політичних потрясінь на рівні

макрополітичного процесу та зростання потенціалу девіантної поведінки як індивідуального вибору в складних життєвих обставинах – відбувається зіткнення регулюючих норм різного рівня.

Особливості виникнення і функціонування double bind автори даної концепції пов'язують головним чином із близькими значимими для особи відносинами: родинними, подружніми та ін.. У той же час, не менш значущими, а часом навіть життєво важливими (наприклад, за тоталітарного політичного режиму) для індивідуальної безпеки особи є відносини з владною системою. С. П. Поцелуєв пише, що double bind на мезорівні політичної комунікації стосується взаємовідносин між особами та інститутами, що представляють колективні інтереси – в першу чергу, державою [5, с. 13]. Як відзначає Д. Є. Москвін, співіснування неформальних інститутів зі слабкими або неефективними формальними інститутами виникає у разі конкурентного способу взаємодії між соціальними нормами і приписами законів [4, с. 40]. Ці природні для розвитку соціуму процеси можуть бути посилені штучним проектуванням вигідних для владної системи комплексних нормативно-ціннісних орієнтацій у суспільстві відносно існуючого політичного порядку, що вирішальним чином здатні впливати на його ефективність. Double bind заохочує у політиці ірраціоналізм та сваволю як поведінку, не обмежену жодними зовнішніми нормами, оскільки ті самі собі суперечать. Такий стан речей стає більш зрозумілим, якщо врахувати, що розпорядники double bind поводять себе так, як наче все навколо нормально і логічно [5, с. 20].

В грі за такими правилами, по-суті, програють обидві сторони: з одного боку, держава втрачає лояльність особи, оскільки та не змогла або не прагнула (що страшніше) виконувати свою основну функцію захисту прав і свобод від незаконних посягань. Проте, особа також не вирішує свого конфлікту інтересів повністю – тепер вона потрапляє у ще гіршу ситуацію, оскільки її діяння виходить за рамки правового поля і, таким чином, це може вести до законного переслідування. Тут варто згадати концепцію так званої «шантажуючої держави» К. Дардена, яку наводить у своєму дослідженні М. Рябчук: «Шантажуюча держава влаштована досить просто – з однієї сторони, вона толерантна по відношенню до широкомасштабної корупції і навіть сприяє їй, а з іншої – уважно відслідковує всі корупційні діяння. Всі дані накопичуються відповідними органами та в потрібний момент можуть бути використані проти нелояльних (чи не досить лояльних) підданих. Таким чином, кожний політично та/або економічно активний суб'єкт може стати об'єктом шантажу, а будь-яка політична розправа з таким суб'єктом формально

виглядає як цілком справедливе покарання за корупційні злочини» [6]. Якщо ми дійшли висновку, що і владна система і окрема особа зазнають шкоди через такий стан речей, тоді виникає наступне питання – чому подібні механізми взагалі стають можливими та ще і підтримуються тривалий час? На нашу думку, щоб відповісти на це питання, варто визначитися з тим, яка із сторін програє менше – окрема особа чи політична система, міць якої втілена у гігантському відносно особи владному механізмі. Зрозуміло, що владні інститути є більш могутніми, тому розчарування однієї особи чи навіть всього суспільства в ефективності здійснюваного управління деякий час не становлять для них значної небезпеки.

Також, однією з основних, а для нашого дослідження – визначальних, характеристик дискурсу владних відносин у політичній системі є його асиметричність, у вузькому сенсі – нерівноважність та нерівнозначність здійснюваного впливу. Організована в певному інституціональному механізмі, державна влада має більше регулюючих важелів, у тому числі нею на цілком законних підставах можуть застосуватися засоби фізичного примусу. Власне, у внутрішній політиці це є одна з найбільш важливих ознак держави поряд із законодавчою діяльністю, що і вказує на подвійний ефект тиску – якщо особа з будь-яких причин не підкорюється нормативним вимогам, вона зазнає силового впливу. Але як бути в ситуації, коли для особи виконання нормативних вимог є складним або не вирішуваним завданням у принципі, при чому виходячи не з її власної волі, а безпосередньо із умов постановки цього завдання? С. П. Поцелуєв наводить концепцію Ш. Шохема, котрий вказував на те, що девіантна та протизаконна поведінка може бути в тому числі реакцією на double bind – коли вербально-символічна (абстрактно-ідеологічна) трансляція соціальних норм грубо суперечить їх невербальній трансляції через реальну поведінку, або коли має місце дуже непослідовна (суперечлива) трансляція норм на одному і тому ж комунікативному рівні (частіше, вербальному) [5, с. 20-21]. Таким чином, поступово формується особливе соціальне-політичне середовище для функціонування відповідного політичного порядку в системі, існування якого протягом тривалого часу призводить до передбачуваних наслідків.

Отже, з великою мірою впевненості можливо говорити про наявність за недемократичного політичного режиму на перший погляд неочевидної вигоди для владного механізму в існуванні та функціонуванні неформального позайнституціонального політичного

порядку як феномену політичної реальності. Політики, фактично не виконуючи свою частину суспільного договору з народом, прагнуть не дозволити остаточного розриву цієї символічної угоди, а тому за допомогою різноманітних ресурсів дестабілізують консолідацію громадянського суспільства. Це може проявлятися, наприклад, у конструюванні таких життєвих обставини (штучно чи стихійно), за яких особа вимушена вдатися до неправових способів вирішення проблемних ситуацій, чим потім прямо чи опосередковано можливо докоряти їй, щоб звести до мінімуму всі спроби боротися проти несправедливого врядування.

Література

1. Анкерсмит, Ф. Р. Репрезентативная демократия. Эстетический подход к конфликту и компромиссу [Текст] / Ф. Р. Анкерсмит // Логос. – 2004. – № 2 (42). – С. 15-41.

2. Бейтсон, Г. К теории шизофрении [Электронный ресурс] / Г. Бейтсон, Д. Д. Джексон, Дж. Хейли, Дж. Х. Уикленд. – Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/658176>.

3. Бергер, П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания [Текст] / П. Бергер, Т. Лукман. – М.: Медиум, 1995. – 323 с.

4. Граждане и политические практики в современной России: воспроизводство и трансформация институционального порядка [Текст] / отв. ред. С. В. Патрушев. – М.: РАПН; РОССПЭН, 2011. – 318 с.

5. Поцелуев, С. П. Double bind's или двойные ловушки политической коммуникации [Текст] / С. П. Поцелуев // Полис. – 2008. – № 1. – С. 8-32.

6. Рябчук, Н. Закон сообщающихся сосудов и некоторые другие законы [Электронный ресурс] / Н. Рябчук. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nz/2006/50/riab15-pr.html>.